

پایان نامه کارشناسی ارشد

رشته تاریخ اسلام

نقش عبد الله بن عباس در دوران خلفا

و امیرالمومنین عَلَيْهِ السَّلَام

استاد راهنما: دکتر سید حسین فلاح زاده

استاد مشاور: دکتر حسین ایزدی

دانش پژوه: حسین حمزه

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

اهداء:

این نوشتار اهداء می گردد به تمامی کسانی که در راه اعتلا بخشیدن به ولایت امیرالمومنین (ع) لحظه ای از کوشش فرو گذاری نکرده اند و تا پای جان از این گوهر گرانبها دفاع کرده و جان عزیز خود را نثار آن نموده اند.

حمد و سپاس:

سر آغاز این پژوهش بر خود لازم می دانم تا از زحمات اساتید گروه تاریخ اسلام دانشگاه باقرالعلوم (ع) به ویژه استاد راهنما و مهربانم جناب آقای دکتر سید حسین فلاح زاده و رئیس گروه و مشاوره این پایان نامه جناب آقای دکتر حسین ایزدی کمال تشکر و قدر دانی را بنمایم که این حقیر را در تمامی مراحل تدوین و نگارش این پایان نامه یاری رساندند و با راهنمایی های خود مشکلات فرا روی این نوشتار را برطرف نمودند .

چکیده

عنوان پایان نامه حاضر نقش عبدالله بن عباس در دوران خلفا و امیر المومنین علی علیه السلام بوده است . جهت بررسی موضوع، سوال اصلی این رساله به این شرح می باشد : موضعگیری عبدالله بن عباس در دوران خلفای نخستین و امیرالمومنین(ع) چگونه بوده است؟ فرضیه: عبدالله بن عباس در تمامی دوران حیاتش و حوادث روزگار در راه پشتیبانی و حمایت از ولایت امیرالمومنین (ع) از هیچ کوششی فرو گذاری نکرده است.

جهت بررسی فرضیه ، فصول زیر در نظر گرفته شد: فصل اول: عبدالله بن عباس در عصر رسول خدا(ص) و جایگاه او در ولایت شیعه و اهل تسنن. فصل دوم: عبدالله بن عباس در دوران سه خلیفه نخستین. فصل سوم: عبدالله بن عباس در دوران خلافت امیرالمومنین(ع). فصل چهارم: عبدالله بن عباس بعد از امیرالمومنین(ع) تا پایان حیات.

از مجموع مباحث مطرح شده در فصول مختلف می توان به این نتیجه گیری رسید که عبدالله بن عباس که از زمره یاران رسول خدا بوده و در علوم گوناگون بخصوص علوم قرآن و تفسیر از سرآمدان اصحاب رسول خدا بشمار می آمده است، به گونه ای که شیعه و سنی بر بزرگی و عظمت وی اقرار دارند و در طول زندگانی خود مرجع و مأوی فکری مسلمانان بوده و در تمامی وقایع زمان خلفاء و امیرالمومنین علیه السلام با آنها به مشورت نشسته و خلفای سه گانه نخستین را در مواقع حساس یاری میداده ، اما این بدین معنا نیست که از نظر فکری به خلفای سه گانه نزدیک بوده و آنها را تأیید کرده باشد بلکه در جاهای مختلف از حمایت کردن از ولایت امیرالمومنین علیه السلام کوتاهی ننموده و تا پایان عمر از نظریه ولایت طرفداری نموده و تعامل نمودن او با خلفا ، صرفاً در جهت مصلحت و حفظ مصالح مسلمین می باشد.

واژگان کلیدی: عبدالله بن عباس، رسول خدا(ص) ، امیرالمومنین(ع)

فهرست

.....	اهدا:
.....	حمد و سپاس:
.....	چکیده
.....	طرح تفصیلی پایان نامه
.....	بیان مسئله:
.....	روش انجام تحقیق:
.....	آشنایی با منابع:
.....	فصل اول: عبدالله بن عباس در عصر رسول خدا ﷺ و جایگاه او در روایات شیعه و اهل تسنن
.....	ولادت عبدالله بن عباس
.....	روایات عبدالله بن عباس
.....	خصوصیات عبدالله بن عباس
.....	فرزندان عبدالله بن عباس
.....	سن عبدالله بن عباس به هنگام وفات رسول خدا ﷺ
.....	عبدالله بن عباس در روایات اهل تسنن:
.....	عبدالله بن عباس در روایات شیعه:
.....	روایات در مدح عبدالله بن عباس:
.....	روایات در مذمت عبدالله بن عباس:
.....	فصل دوم: عبدالله بن عباس در دوران سه خلیفه نخست
.....	عبدالله بن عباس در دوران ابوبکر:
.....	معرفی اجمالی ابوبکر و خلافت او:
.....	عبدالله بن عباس و ابوبکر:
.....	الف: خطبه ی فدکیه:
.....	ب: شهادت فاطمه زهرا سلام الله علیها:

۳۲ متعه:
۳۳ عمره ی حج:
۳۴ عبدالله بن عباس در دوران عمر بن خطاب:
۳۴ معرفی اجمالی عمر بن خطاب:
۳۵ عبدالله بن عباس و عمر:
۳۵ خلافت عمر بن خطاب:
۳۷ عبد الله بن عباس و كعب الاحبار:
۳۷ گفتگوی عبد الله بن عباس و عمر در مورد جانشین خلیفه:
۳۸ چند نکته:
۴۰ عبدالله بن عباس و سفر با عمر:
۴۰ عبدالله بن عباس در مجلس عمر بن خطاب:
۴۲ ضربت خوردن عمر بن خطاب:
۴۳ دوران عثمان بن عفان:
۴۳ معرفی اجمالی عثمان بن عفان:
۴۴ گفتگوی عثمان و عبدالله بن عباس:
۴۵ بیعت امیرالمومنین با عثمان بن عفان:
۴۵ عثمان بن عفان و عباس بن عبدالمطلب:
۴۶ عبدالله بن عباس و فتح خراسان و طبرستان:
۴۷ عبدالله بن عباس و ابوذر:
۴۸ عبدالله بن عباس و مخالفان عثمان بن عفان:
۴۹ امیرالحاجی عبدالله بن عباس در اواخر عصر عثمان بن عفان:
۵۱ پیغام عثمان برای امیرالمومنین علی علیه السلام:
۵۱ چند نکته:
۵۱ کشته شدن عثمان بن عفان:
۵۵ فصل سوم: عبدالله بن عباس در دوران خلافت امام علی و امام حسن <small>علیهما السلام</small> :
۵۶ خلافت امیرالمومنین علی علیه السلام:
۵۷ اقوال طبری در باب بیعت با امیرالمومنین علی علیه السلام:
۵۷ قول اوّل:

- قول دوّم: ۵۷.....
- قول سوم: ۵۸.....
- رأى عبد الله بن عباس در باب تغيير دادن معاويه: ۵۹.....
- قول اوّل: ۵۹.....
- قول دوّم: ۶۰.....
- قول سوم: ۶۰.....
- قول چهارم: ۶۰.....
- حاکمیت بر یمن یا شام؟ ۶۱.....
- جنگ جمل: ۶۳.....
- روایت عبدالله بن عباس از یاران شتر: ۶۴.....
- عبدالله بن عباس و کوفه: ۶۴.....
- عبدالله بن عباس در ریزه: ۶۴.....
- عبدالله بن عباس و عمار در کوفه: ۶۶.....
- خدعه ی عبدالله بن عباس: ۶۷.....
- بررسی قول شیخ مفید: ۶۸.....
- اخبار عبدالله بن عباس از تعداد دشمنان: ۶۹.....
- عبدالله بن عباس و شب اوّل جنگ: ۷۰.....
- عبدالله بن عباس و عایشه: ۷۰.....
- عبدالله بن عباس و طلحه: ۷۰.....
- عبدالله بن عباس و سخنان عایشه: ۷۲.....
- عبدالله بن عباس و زبیر: ۷۳.....
- مشورت امیرالمومنین با عبدالله بن عباس: ۷۴.....
- بررسی نظر عبدالله بن عباس: ۷۵.....
- عبدالله بن عباس در لشکر امیرالمومنین علیه السلام: ۷۶.....
- عبدالله بن عباس و بردن قرآن: ۷۶.....
- سخنان عبدالله بن عباس با امیرالمومنین علیه السلام: ۷۸.....
- عبدالله بن عباس و جوانان قریشی: ۷۹.....
- پشیمانی عایشه از شرکت در جنگ جمل: ۷۹.....
- حاکمیت بر بصره: ۸۰.....

- جنگ صفین: ۸۰
- نامه امیر المومنین (ع) به عبد الله بن عباس: ۸۲
- آرایش لشکر صفین: ۸۳
- عبدالله بن عباس و ولید بن عقبه: ۸۴
- خطبه عبدالله بن عباس: ۸۴
- خدعه ی عمروعاص: ۸۵
- نامه ی معاویه به عبدالله بن عباس: ۸۸
- پاسخ عبدالله بن عباس: ۸۹
- تاملاتی در مکاتبات: ۸۹
- پیشنهاد امیر المومنین (ع) برای حکمین: ۹۱
- عبدالله بن عباس و احنف در واقعه حکمیت: ۹۲
- فرستادگان علی و معاویه: ۹۲
- شاهد بودن عبدالله بن عباس بر حکمیت: ۹۳
- عبدالله بن عباس و ابوموسی اشعری: ۹۳
- پاسخ شعر عمرو بن عاص: ۹۴
- لعن امیرالمومنین و عبدالله بن عباس: ۹۵
- عبدالله بن عباس و حج: ۹۵
- جنگ نهروان: ۹۵
- سخنان عبدالله بن عباس با خوارج: ۹۷
- چند نکته: ۹۸
- لباس عبدالله بن عباس و خوارج: ۹۹
- نامه امیر المومنین به عبدالله بن عباس: ۱۰۰
- خطبه عبد الله بن عباس در بصره: ۱۰۰
- خوارج بصره: ۱۰۱
- پیشنهاد عبدالله بن عباس: ۱۰۱
- ارزش انس با قرآن خوارج از منظر امام علی(ع): ۱۰۱
- روش مناظره با خوارج: ۱۰۱
- سخنان عبدالله بن عباس با خوارج: ۱۰۲
- خطبه ی امیرالمومنین علیه السلام: ۱۰۳

- ۱۰۴ وصیت امیرالمومنین علیه السلام به عبدالله بن عباس:
- ۱۰۴ دو نامه از امیرالمومنین علیه السلام به عبد الله بن عباس:
- ۱۰۵ عبدالله بن عباس بر منبر بصره:
- ۱۰۵ نامه امیرالمومنین به عبدالله بن عباس بعد از شهادت محمد بن ابی بکر:
- ۱۰۶ دزدی از بیت المال:
- ۱۰۷ نقل کشی:
- ۱۰۷ بررسی نقل کشی:
- ۱۰۸ نقل بلاذری و طبری:
- ۱۰۹ بررسی نقل بلاذری و طبری:
- ۱۱۱ فضائل امیرالمومنین علیه السلام در کلام عبدالله بن عباس:
- فصل چهارم: عبدالله بن عباس بعد از امیرالمومنین علی ع تا پایان حیات** ۱۲۲
- ۱۲۳ عبدالله بن عباس در دوران امام حسن علیه السلام:
- ۱۲۳ بیعت مردم با حسن بن علی علیه السلام:
- ۱۲۳ الف: ترغیب مردم بر بیعت با حسن بن علی علیه السلام:
- ۱۲۴ ب: نامه ی عبدالله بن عباس به حسن بن علی علیه السلام:
- ۱۲۶ حسن بن علی علیه السلام و عبدالله بن عباس:
- ۱۲۶ وصیت حسن بن علی علیه السلام به حسین بن علی علیه السلام:
- ۱۲۷ عایشه و عبدالله بن عباس:
- ۱۲۹ شماتت معاویه بر شهادت حسن بن علی علیه السلام:
- ۱۲۹ معاویه بن ابی سفیان:
- ۱۳۰ مذهب عبدالله بن عباس:
- ۱۳۰ جنگ قسطنطنیه:
- ۱۳۱ ولایتعهدی یزید:
- ۱۳۳ سخنان معاویه با عبدالله بن عباس:
- ۱۳۵ عبدالله بن عباس و زیاد بن ابیه:
- ۱۳۵ عبدالله بن عباس و حکومت فرزندان:
- ۱۳۷ مرگ معاویه و عبدالله بن عباس:
- ۱۳۷ عبدالله بن عباس در دوران یزید بن معاویه:

- ۱۳۸ نامه یزید به عبدالله بن عباس:
- ۱۴۱ عبدالله بن عباس و قیام حسین بن علی علیه السلام:
- ۱۴۳ واقعه حرّه:
- ۱۴۴ قیام توایین و مختار:
- ۱۴۴ بیعت نکردن عبدالله بن عباس با ابن زبیر:
- ۱۴۵ وفات عبدالله بن عباس و وصیت او:
- ۱۴۸ نتیجه گیری:
- ۱۵۰ فهرست منابع و مآخذ
- ۱۵۱ منابع و مآخذ:

طرح تفصیلی پایان نامه

بیان مسئله:

بررسی عملکرد و نقش شخصیت های برجسته دربرهه های مختلف تاریخی می تواند برای آیندگان آموزنده و مفید باشد. در این میان توجه به نقش رجال برجسته و صحابه رسول خدا در تحولات تاریخ اسلام از اهمیت بسیاری برخوردار است. از بین این صحابه برجسته می توان گفت که عبدالله بن عباس از جمله صحابی بزرگ رسول خدا(ص) بوده است که شیعه و سنی به عظمت و جلالت علمی و موقعیت اجتماعی و فرهنگی او در صدر اسلام اذغان دارند. بررسی زندگانی، مواضع و عملکرد او در تحولات تاریخ اسلام پس از رسول خدا بسی با ارزش است. بر این اساس در این پایان نامه به بررسی زندگانی عبدالله بن عباس و تحلیل وقایع زندگانی او بعد از رسول خدا(ص) چه در عصر خلفا و چه در عصر حکومت امیر المومنین علی علیه السلام تا پایان حیات شریفش می پردازیم.

لازم بذکر است به دلیل کوچکی سن عبدالله بن عباس در دوران حیات رسول خدا(ص) و تا حدودی پس از آن به سختی می توان به مطلبی دال بر ایفا کردن نقش توسط این شخصیت در آن حوادث اشاره نموده اما روایاتی از وی در باب همان وقایع در طول حیاتش وارد شده است که به محقق برای یافتن سیر فکری و عمل سیاسی او بسیار کمک می نماید.

اهمیت و فایده آن: (ذکر فواید علمی و یا کاربردی)

عمده اهمیتی که می توان بر این موضوع حمل نمود در مباحثه شخصیت شناسی و موضعگیری های آنان در مورد امیرالمومنین علیه السلام و اهل بیت مکرم ایشان و بررسی دیدگاه های آنان در برابر دستگاه حاکم و نفوذ سخنان آنان در جامعه ی آن روز مسلمین میباشد، آن هم این چنین شخصیتی که در میان اهل تسنن از مقبولیتی مضاعف برخوردار بوده و از جهت اینکه جدخلفای بنی عباس است دارای اهمیت ویژه می باشد.

سابقه تحقیق (ذکر سابقه دیدگاه ها و مهم ترین تحقیقات (کتاب، پایان نامه، مقاله):

در زمینه موضوع و بیان کمبودها و اشکالات آنها بیشتر تالیفات و نوشته های در این باب را میتوان در کتاب های عمومی صحابه شناسی و رجال جستجو نمود اما در دوران های اخیر نیز محققانی دست به تالیف کتابهایی در این باب زده اند همچون: سیدمحمدتقی حکیم که در دو جلد به بررسی و احوال و شخصیت عبدالله بن عباس پرداخته است اما این اثر به دلیل از بین رفتن نشرالهادی بیروت نیز به

زیور طبع آراسته نشده مضافاً بر اینکه ایشان در این تالیفات به همه جوانب امر پرداخته است اما ما در این نوشتار تنها به بررسی دیدگاه های سیاسی و خط مشی فکری ابن عباس و ولایت مداری او در طول حیاتش به کنکاش نشستیم.

اهداف تحقیق: (شامل اهداف علمی، کاربردی و ضرورت های خاص انجام تحقیق)

۱. اثبات ولایت مداری و حمایت ابن عباس از امیرالمومنین و اولاد طاهرینش.
۲. اثبات نفوذ اجتماعی و سیاسی ابن عباس در میان جامعه ی مسلمین .
۳. اثبات این نکته که خط مشی ابن عباس آمیختگی بسیاری با مصلحت اندیشی و دوران دیشی داشته است.

سوالات (اصلی و فرعی) تحقیق:

سوال اصلی: موضعگیری عبدالله بن عباس در دوران خلفای نخستین و امیرالمومنین(ع) چگونه بوده است؟

سوالات فرعی:

۱. زندگانی و رفتار ابن عباس در عصر پیامبر اسلام چگونه بوده است؟
۲. مواضع ابن عباس در عصر خلفای سه گانه چگونه بوده است؟
۳. عبدالله بن عباس چه مواضعی را در دوران امام علی علیه السلام اتخاذ کرده است؟

فرضیه های تحقیق:

ابن عباس در تمامی دوران حیاتش و حوادث روزگار، در راه پشتیبانی و حمایت از ولایت امیرالمومنین(ع) از هیچ کوششی فروگذاری نکرده است.

پیش فرض های تحقیق:

۱. ابن عباس از شخصیت های برجسته ی تاریخ اسلام محسوب می شود.

۲. ابن عباس تا سال شصت و هشت هجری زنده بوده است و در تحولات تاریخ اسلام نقش آفرین بوده است.

روش انجام تحقیق:

۱- نوع روش پژوهش: توصیفی ؛ تاریخی

۲- روش گردآوری اطلاعات: کتابخانه ای

۳- ابزار گردآوری اطلاعات: فیش برداری

۴- روش تجزیه و تحلیل اطلاعات:

در آن موارد که در رساله ذکرو قایع تاریخی و اقوال مورخین موجود باشد به بررسی تحلیلی و محتوایی مطالب دست می زنیم و در آن مواردی که برای بحث به مجامع حدیثی اهل تسنن و تشیع رجوع کرده ایم به بررسی سندی و رجالی آنها حتی المقدور می پردازیم.

سازمان دهی تحقیق: (ذکر عناوین اصلی و فرعی فصول)

فصل اول: عبدالله بن عباس در عصر پیامبر اسلام (ص) و جایگاه او در روایت شیعه و اهل تسنن.

فصل دوم: عبدالله بن عباس در دوران سه خلیفه نخستین.

فصل سوم: عبدالله بن عباس در دوران خلافت امیرالمومنین علیه السلام.

فصل چهارم: عبدالله بن عباس بعد از امیرالمومنین تا پایان حیات.

آشنایی با منابع :

قبل از آغاز پایان نامه لازم است برخی از منابع کهن و جدیدی که پیرامون شخصیت عبدالله بن عباس در این نوشتار از آنها استفاده کرده ایم را بر شمرده و ویژگی هر کدام از آنها را اختصاراً بیان نمایم:

* منابع کهن:

الف) تاریخی:

۱) تواریخ عمومی:

اخبار الطوال:

نوشته ابوحنیفه احمد بن داود بن وند دینوری (متوفای ۲۸۲ هجری) ست، این کتاب به سه بخش عمده تقسیم می‌گردد: ۱- بخش نخست شامل مطالبی در مورد حضرت آدم علیه السلام و فرزندان او و پیامبرانی همچون ادریس، نوح، هود، ابراهیم، اسماعیل و بنی اسرائیل و پادشاهی داود و سلیمان تا ظهور عیسی علیهم السلام است.

۲- بخش دوم: شرح حال و سرگذشت پادشاهان ایران؛ روم و یمن است.

۳- بخش سوم: به پیکارهای اعراب و ایرانیان در دوره ی خلافت عُمر شروع و به پایان خلافت معتصم سال ۲۲۷ ه ختم می‌گردد.

دینوری در مورد سیره و مغازی پیامبر اسلام سخن نمی‌گوید اما جنگهای اعراب با ایرانیان را مفصلاً شرح می‌دهد و دوره ی دوازده ساله ی عثمان را فقط در یک صفحه و نیم ذکر می‌نماید و در مورد درگیری های امیرالمومنین (ع) با معاویه و جنگهای جمل، صفین و خوارج به تفصیل سخن گفته است، اما روش او در نقل مطالب بدین گونه نبوده که سلسله روایات و نام کتابهایی را که از آنها نقل می‌کند بیان نماید.

تاریخ خلیفه بن خیاط:

نوشته خلیفه بن خیاط عصفری (متوفای ۲۴۰ هجری) کتاب با مولد رسول خدا (ص) آغاز شده و فصول بعدی کتاب به صورت سال بیان شده است که در ذیل هر سالی وقایع و حوادثی که رخ داده عنوان گردیده است و کتاب با ذکر وقایع سال ۲۳۲ هجری پایان می‌یابد. از ویژگی های کتاب را می‌توان به چند نکته اشاره نمود:

۱- خلیفه بعد از جنگهای مهمی چون بدر، احد، خیبر و خندق بابی را به نام {کشته شده های در آن جنگ} برای هر قبیله قرار داده و با ذکر قبایل عرب، تعداد کشته شده های آنها را بیان می‌کند.

۲- در تاریخ خلیفه در بیان وقایع هر سالی وفات صحابه، شعراء، فقهاء و ادباء را نیز اشاره نموده است.

۳- خلیفه در باب فتوحات، نقل وقایع تاریخی را به دو گونه بیان می نماید الف) راویانی که از اهالی آن شهر روایت شده و به گوش او رسیده است، ب) روایاتی که اهل مدینه و به صورت رسمی ذکر کرده اند.

تاریخ الرسل و الملوك:

نوشته ی ابو جعفر محمد بن جریر طبری (متوفای ۳۰۱هـ) تاریخ مشهور و مهمی ست که از ابتدای خلقت تا سال ۳۰۹هـ می باشد، از مقدمه ی کتاب این گونه بدست می آید که طبری در تاریخ خود تنها به نقل رویداد به طرق مختلف پرداخته و به جرح و تعدیل آنها نپرداخته است.

الکامل فی التاریخ:

تالیف عزالدین بن اثیر که با آفرینش آسمان و زمین آغاز نموده و با رویداد های سال ۴۵۶ هجری و گشوده شدن شهر آنی به دست الب ارسلان به پایان رسانده است، ابن اثیر تا سال ۳۰۲هـ، و ضبط وقایع آن را وام دار تاریخ طبری و بیان نقل های درستر و صحیح تر مورد وثوق از کتاب تاریخ وی می باشد، اما در بیان وقایع حمله مغول و اثرات آن در جامعه ایرانی و اسلامی گو سبقت را از همه ی مورخین ربوده و از نخستین کسانی ست که به حملات مغول به سرزمینهای اسلامی پرداخته است، لذا کتاب وی از این بابت از اعتبار زیادی برخوردار است.

الفتوح:

تالیف ابو محمد احمد بن علی معروف به ابن اعثم کوفی (۳۱۴هـ) که در دوبخش و شش فصل به نگارش در آمده است، بخش اول بر سه فصل خلافت ابوبکر، عمر و عثمان، و بخش دوم نیز بر سه فصل خلافت امیرالمومنین علیه السلام، امام حسن و امام حسین علیه السلام تنظیم شده است. این کتاب هر چند به نام الفتوح و در موضوع فتوحات نوشته شده و اطلاعات نسبت خوبی د مورد ارمنستان و خراسان به خواننده می دهد ولکن این امر موج نگردیده است که ابن اعثم از اخبار و وقایع درون عراق و مرز های داخلی اسلام غافل شود، بلکه به شرح و بسط این وقایع می پردازد.

البدایه و النهایه:

نوشته ابوالفداء اسماعیل بن عمر بن کثیر (متوفای ۷۷۴هـ) بنابر مقدمه ی کتاب ابن کثیر تاریخ خود را از آفرینش عرش، کرسی، آسمان و زمین آغاز نموده و سپس به کیفیت خلقت آدم علیه السلام و داستان پیامبران صلی الله علیهم و وقایع بنی اسرائیل و نبوت پیامبر اسلام (ص) و ملاحم و فتن آخر الزمان می پردازد و کتابش را با بعث و نشور و أهوال روز قیامت به پایان می رساند، ابن کثیر در تالیف تاریخ خود به این مطلب دقت دارد که احادیثش صحیح و از منابع موثق باشد و اسرائیلیات را کنار بگذارد.

المعارف:

ابو محمد عبدالله بن مسلم بن دینوری (متوفای ۲۷۶هـ) است که این کتاب را با تاریخ انبیاء و حضرت آدم علیه السلام آغاز نموده و با سرگذشت ملوک و پادشاه حیره به اتمام رسانده است. دینوری معظم این کتاب را از ابن حبیب (متوفای ۲۴۵هـ) و ابو حنفیه دینوری (متوفای ۲۸۲هـ) نقل می نماید.

۲) شخصیت شناسی:

أسد الغابه فی معرفه الصحابه:

نوشته ی عزالدین بن اثیر ابوالحسن عل بن محمد جزری (متوفای ۶۳۰هـ) کتابیست که در شناخت صحابه ی رسول خدا (ص) به ترتیب حروف الفبا در ۷۷۰۳ شخصیت تنظیم گشته است. از خصوصیات مهم این کتاب را می توان به ضبط أسماء متشابه شرح کلمات غریب و سخت، تعیین و تصحیح خطاهای که در بیان تراجم افراد اقدم وی در آن واقع شده اند، دانست.

الطبقات الکبری:

نوشته ی ابوعبدالله محمد بن سعد بن منیع، مشهور به کاتب واقدی (متوفای ۲۳۰هـ) مورخ و سیره نویس مشهور بغداد، ابن سعد از نخستین سیره نویسانی است که در غیر مدینه نشأت یافته است، ابن سعد طبقات خود را با ولادت رسول خدا (ص) آغاز می کند و بعد از بیان ۴۷۱۷ شخصیت و

ذکر احوالات ایشان در چندین مجلد کتاب رابه پایان می رساند، نکته بسیار مهم در این کتاب آن است که ابن سعد، طبقات خود را بر مبنای قبائل و ذکر طوائف نگاشته است و بعد از نام هر قبیله محدثین و اصحاب آن قبیله را عنوان می نماید.

الاستیعاب فی أسماء الاصحاب:

تالیف أبو عمر یوسف بن عبدالبر نمری قرطبی (متوفای ۴۶۳هـ) در شرح حال اصحاب و یاران رسول خدا(ص) به ترتیب حروف الفبا در دو جلد که در انتهای کتاب النساء و کتاب کنی النساء قرار دارد و در مجموعه صاحب استیعاب به شرح احوال ۳۶۳۵ نفر پرداخته است.

۳) انساب:

جمهوره أنساب العرب:

تالیف ابو محمد علی بن احمد بن حزم اندلسی (متوفای ۴۵۶هـ) ست که برای تالیف آن ابن حزم تمامی کتابهای أنساب را مطالعه نموده و مولف در هنگام ذکر اشخاص به وقایع تاریخی و ادبی نیز اشاره داشته است.

أنساب الاشراف:

تالیف احمد بن یحیی بن جابر بلاذری (متوفای ۲۷۹هـ) کاتب، شاعر، مترجم، تاریخنگار و نسب شناس سده ی سوم هجری ست. بلاذری روایاتی را که اغلب شفاهی بود گرد آورده و بر حسب انساب و اشخاص تنظیم کرده است، از این رو گاه روایاتی به مناسبتهایی تکرار شده است؛ از مضمون و عناوین فصول کتاب بر می آید که مقصود بلاذری از اشراف، انساب عرب است نه چنانکه بعضی گمان برده اند که مراد وی مشاهیر و رجال منسوب به خاندان پیامبر اسلام(ص) بوده است.

(ب) حدیثی:

امالی شیخ صدوق(ره):

تالیف محمد بن علی بن بابویه و از مهم ترین میراث شیعی به حساب می آید که مشتمل بر ۸۷

مجلس بوده و در بر گیرنده ی موضوعاتی پراکنده از قبیل فضل روزه فضیلت برخی از ماهها، برخی خطب و فضائل امیرالمومنین علی علیه السلام، شهادت حسین بن علی علیه السلام، صفات الهی و معراج نبی اکرم(ص) است.

امالی شیخ طوسی:

ابو جعفر محمد بن حسن طوسی (متوفای سال ۴۶۰هـ) معروف به شیخ طوسی و شیخ الطائفه امالی خود را در ۴۶ مجلس و در مجموع ۱۳۷۸ حدیث املاء نموده است که عمده ی مطالب امالی وی فضائل اهل بیت علیهم السلام بخصوص فضائل امیرالمومنین علی علیه السلام میباشد.

بحار الانوار:

مشهورترین و مفصلترین اثر علمی محمد باقر مجلسی (متوفای ۱۱۱۰هـ) که مجموعه ای گسترده از احادیث امامیه است، نام کامل این اثر بحار الانوار ا لجامعه دوراخبار ائمه الاطهار(ع) می باشد، عزم مولف بر نگاشتن این کتاب از ۱۰۷۰هـ پس از نگارش کتاب فهرس مصنفات الاصحاب جزم شده است و اولین تاریخ ثبت شده در خود کتاب ۱۰۷۲هـ میباشد و سواد نامه ی آن در ۱۱۰۴ یا ۱۱۰۶هـ به پایان رسیده است، هرچند پاک نویس کتاب تا پس از فوت مولف و توسط شاگردان او همچنان ادامه داشته است.

صحیح بخاری:

الجامع الصحیح یا صحیح بخاری، معتبرترین کتاب از صحاح سته می باشد که بخاری تالیف آن را در شهر کوچک فرو آغاز نمود و احتمالاً در همانجا به سال ۲۴۸هـ تالیف کتاب به پایان رسیده است؛ صحیح دارای ۹۸ باب اصلی و ۷۵۶۳ حدیث می باشد.

سنن ابو داود:

نوشته ی ابو داود سجستانی (سلیمان بن اشعث بن اسحاق آزدی متوفای ۲۷۵هـ) ست که در دوره ی آخر عمر مولف نگاشته شده و بنا بر گفته ی بغدادی ابو داود این کتاب را در بغداد نوشته است؛ این کتاب مشتمل بر ۱۶۹ باب و ۵۲۷۴ حدیث می باشد.